

Proč existuje rasismus?

Osnova a základní teze přednášky pro U3V, 25.listopad 2005

PhDr. Tatiana Machalová, CSc.,

Katedra právní teorie, Právnická fakulta MU

Veveří 70, 611 80 Brno

Email: tatiana@law.muni.cz

Osnova přednášky:

1. Výklad významu slova "rasa": proč je to nevědecká kategorie?

(Metodická poznámka ke kritické analýze pojmu "rasa")

2. Proč existuje rasismus?

(Analýza vzniku a vývoje rasismu, jeho současných forem a projevů)

3. Základní principy antirasistického programu

(Stručná analýza základních principů)

Cílem přednášky je vysvětlit příčiny vzniku a přetrvávání rasismu v moderní demokratické společnosti.

1. část

a) Kmenovým základem slova "rasismus" je „rasa“. Etymologický význam slova "rasa" není úplně jasný a v odborné literatuře najdeme celou řadu výkladů. (Etymologie (etymologický) je obor zkoumající původ slov.)

Např. jedna skupina autorů jej odvozuje z arabského terminu "ras", což znamená hlava nebo začátek. Jiní autoři jej spojují s latinským "ratio", které přešlo do italštiny jako "razza" a odtud do jiných příbuzných jazyků.)

b) Pokud je etymologický výklad slova nejasný, je nutné se ptát, proč se slovo začalo používat. Slovo "rasa" se objevuje od 16. století a byl mu připisován stejný význam jako dalším kvalifikačním termínům v biologii, jako jsou druh či třída. Stručně řečeno, v tomto období se rasa používala především v biologickém významu, odkazujícím na spojení se zvířaty.

c) V 18. století se objevují ve francouzských slovnících první definice "rasy" jako označení pro „ušlechtilého“ (stejného) původu lidí ve smyslu zachování kontinuity rodinných vazeb, "jedné (čisté) krve", výjimečného rodu, atd.

Biologický význam slova "rasa" byl použit jako kritérium klasifikace lidí do velkých skupin. Za základní "rasové", klasifikační znaky odlišnosti lidí se považovala barva kůže, tvar obličeje, nebo délka hlavy, tvar a barva vlasů, tělesná výška atd.

Koncem 19. století a v první polovině 20. století se objevuje kritika "rasového" dělení lidí ze strany přírodovědců. Kategorii "rasa" označují za nevědeckou, která nemá žádnou vypovídající hodnotu o životě velkých (etnických nebo kulturních) skupin lidí.

(Poznámka: Antropologové a biologové ukazují nesmyslnost a nevědeckost hierarchizace ras a dokazují jednotný původ lidstva. K radikálním kritikům "rasy" patřili ve 20.-30. letech 20. století také čeští přírodovědci, např. antropolog A. Hrdlička, J. Matiega, J. Malý, V. Suk.

Dokonce v roce 1934 vydala Česká akademie věd a umění vědecký spis pod názvem "Rovnocennost lidských plemen".)

d) Dělení lidí do ras a výklad jejich kulturních odlišností na základě "rasových" rozdílů vede k biologizaci společenských jevů. Díky takovému přístupu funguje "rasa" jako sociální konstrukt, na základě kterého jsou některé skupiny lidí označeny nejen za jiné, ale také za méněcenné, podřadné.

(Poznámka: Takový přístup, kdy se přebírají metody přírodních věd do společenských věd je označován v odborné literatuře jako "naturalistický mylný závěr" (v angličtině-naturalistic fallacy, v němčině- naturalistischer Fehlschluss)

Připisovat "rase" jiný význam než jako diskriminačnímu sociálnímu konstrukt je velmi zavádějící a prozrazuje zároveň velmi zjednodušený přístup ke zkoumání společenských jevů.

Termíny "rasa" a "rasový" nemají neutrální význam. Jejich používání bude vždy otevřeně nebo skrytě spojeno s rasistickou (diskriminační) konstrukcí společenských vztahů. Někteří autoři proto navrhují pojem "rasa" nepoužívat. Takový přístup však nic neřeší.

Na druhé straně nekritické používání pojmu "rasa" vede k napodobení (disimulaci) rasistického způsobu argumentace, výkladu atd. Z tohoto důvodu by se mělo slovo "rasa" v antirasistické argumentaci používat jen v negativním významu.)

2. část

a) **Proč se objevil rasismus? Jaké jsou příčiny jeho vzniku?** Na tyto otázky existuje několik odpovědí:

- Nejčastěji jsou příčiny vzniku a existence rasismu spojovány s rozšiřováním učení o rasách a dokazování "rasových" nerovností. První, kdo zdůvodnil rasové rozdíly rasisticky byl francouzský hrabě A. Gobineau ve své stati *"Esej o nerovnosti lidských ras"* (1853). (Tato stat se stala později ideovou příručkou tvůrců fašismu.)

(Poznámka: Slovo "rasismus" je mladší než slovo "rasa" a objevilo se ve třicátých letech 20. století, kdy jej poprvé uvedl jako název své knihy německý psycholog Magnus Hirschfeld. Poměrně dlouhé období, prakticky do vydání této knihy se pro označení všeho, co se týkalo "rasy" používal jen přívlastek "rasový".)

- Vysvětlení vzniku rasismu jako důsledku rasové teorie má své opodstatnění, ale nevystihuje všechny souvislosti, které přispívají k existenci a přetrvávání rasismu. Rasismus není jen nevědeckou ideologií. Německý fašismus jej uplatňoval také jako taktiku a strategii své politické moci.

- Pokud přijmeme názor, že rasismus není jen ideologií, ale také technikou moci, tak nám to umožní vidět příčiny jeho vzniku jako sociálně-ekonomické poruchy. V této souvislosti můžeme rozlišit dva přístupy tzv. "širší" a "užší" zdůvodnění příčin vzniku a přetrvávání rasismu.

"**Širší**" výklad je spojen s otevřenou kritikou kapitalismu, která vychází především z Marxovy kritiky. Vznik rasismu je zde spojován s ekonomickým, resp. třídním rozdělením společnosti, s vykořisťováním pracovní síly, s kolonialismem atd.

- Naproti tomu tzv. "**užší**" verze zrodu rasismu spojuje jeho vznik s konkrétní společensko-historickou událostí nebo situací (např. fašismem, totalitarismem, apod.) Viz k tomu analýzu H. Arendtové, která spojuje vznik rasismu se společenskou situací, která vznikla po Velké francouzské revoluci. Arendtová vysvětluje vznik rasismu jako reakci starých aristokratických elit, na skutečnost, že v občanské společnosti získávají všichni občané stejná práva.

-Navzdory odlišnosti těchto přístupů jedno je jasné, že hledání odpovědi na otázku vzniku rasismu bude vždy také kritikou společnosti a to především kritikou takové necitlivé sociální politiky, která vede k elitářskému prohlubování nerovností mezi společenskými skupinami.

b) Co znamená rasismus?

Rasismus se projevuje v nejrůznějších formách.

- Rasismus jako ideologie

Nejzrůdnější formy nabytl rasismus ve spojení s fašismem, kdy se stal jeho ideologickým základem. Díky "rasové" teorii ospravedlňoval fašismus svoje politické cíle (likvidaci méněcenných ras) a také politické praktiky (holocaust). Vždy bude platit fašismus= rasismus, ale rasismus nemá jen tuto formu.

- Rasismus jako předsudek a stereotyp

Stereotypy a předsudky jsou mechanismy našeho myšlení. Stereotypy, které nabýváme opakováním nějaké činnosti nám zjednodušují provádění některých úkonů. Zároveň se však mohou stát i brzdou kritického myšlení. Předsudky mají vždy negativní význam a jsou výsledkem zjednodušeného zobecnění, kdy se na základě jedné vlastnosti nebo znaku vytváří obecně platné tvrzení. Např. "Všichni Romové kradou a jsou líní" - to je typický rasistický předsudek, kdy špatné vlastnosti jsou připisovány celému etniku.

Podobnou funkci předsudku má také tvrzení "Zlaté české ručičky" - kdy šikovnost se přisuzuje celému národu a přitom víme, že tato vlastnost neplatí pro všechny jeho příslušníky.

Rasistické předsudky jsou jednou z forem, která napomáhá k udržování a reprodukci představ o tom, že existují špatné, zlé, nečisté, méněcenné národy, kultury, etnické skupiny atd.

- Institucionální rasismus

se objevuje v 50. letech 20. století v důsledku národně osvobozenického hnutí především v afrických zemích. Pád kolonializmu vedl k migraci přistěhovalců především do zemí bývalých kolonizátorů (např. Velká Británie, Francie). V těchto zemích se začaly proti přistěhovalcům uplatňovat praktiky segregace a diskriminace. Pro odlišení těchto praktik, motivovaných odlišností barvy kůže (bílá-černá), se začalo používat označení "institucionální rasismus". "Institucionální" znamená, že se ve společnosti objevily takové praktiky, které "bílým", resp. většinové společnosti umožnily kontrolovat a diskriminovat občany černé pleti, resp. příslušníky nějakého etnika nebo kultury.

Institucionální rasismus je příkladem toho, že rasistické předsudky nepřetrvávají v hlavách jedinců, ale stejným způsobem mohou přetrvávat také v jednání institucí.

(Viz některé odhalené případy, kdy např. romští žadatelé o práci byli odmítnuti atd.)

- Nové projevy rasismu- neorasismus.

Vlivem kritiky "rasy" jako nevědecké kategorie se koncem 60. let objevil názor o konci rasismu; neexistují rasy, tak neexistuje ani rasismus. Tento postoj je však velmi nebezpečný a zakrývá nové formy rasismu.

Dnes jsme svědky tzv. **kulturního rasismu**. Jeho stoupenci také odmítají "rasu" jako nevědeckou kategorii. Nemluví již o nerovnosti ras, ale kultur. Podle nich existují kultury, které jsou méněcenné a necivilizované; poukazují na nutnost zachování kulturní "čistoty" národa; odmítají stírání hranic mezi kulturami a jejich míšení.

Někteří autoři mluví o těchto nových formách jako o "rasismu bez ras" (např. francouzský teoretik E. Balibar)

- Dnešní rasismus se projevuje v různých formách etnocentrismu, nacionalismu, ale také určitých modelech multikulturalismu; např. přistěhovalcům a emigrantům se neupírá právo být jiným, právo na rozvíjení své kulturní identity, ale jen když o to budou usilovat na svém území, doma (tzv. "rasismus na dálku", v opačném případě jsou ztělesněním neřádu, nepokojů, zla, nebezpečí, ti co chtějí žít na úkor jiných atd.)

Rasismus je ideologie a praxe segregace a diskriminace

Rasismus není jen nevědeckou ideologií ale také mocenskou technikou, která vede k segregaci (vyloučení) a diskriminaci označených skupin lidí.

- Francouzský filosof M. Foucault popisuje dvě funkce rasismu, které nám umožňují lépe porozumět jeho současným "skrytým" formám:

a) rasismus jako technika moci, která vnáší do života lidí hranice mezi těmi, kteří mají žít, mají "právo na život" a těmi, kteří mají umřít;

b) rasismus jako kontrola a regulace podmínek přežití; tzn. rasismus jako elitářská strategie výběru těch, co mají přežít.

Foucault nás upozorňuje na to, že rasismus je dnes spojen s kontrolou a regulací přístupu k životně důležitým zdrojům; lidí jsou (rasisticky) označeni a rozděleni na ty, co mají a vždy budou mít přístup k životně důležitým zdrojům a ty, kteří tento přístup nemají, nebo jim bude ztížen.

3. část

Základní principy antirasistického programu

a) Jedním z hlavních kroků antirasistického programu je kritika rasy jako nevědecké kategorie a předsudku. Jak již jsme uvedli, jediným účinným receptem zde může být jen rozvíjení kritického myšlení. To je jediný možný nástroj racionality, který nás může ochránit před klamy, podvody, pověrami a také mylným pojetím jak sebe samých, tak světa kolem nás.

b) Základní strategie antirasistických programů je často zaměřena na obhajobu principu rovnosti a rovnoprávnosti odlišných etnických a kulturních skupin. Boj za vymýcení nerovnosti je však beznadějný; nikdy se nepodaří dostat nerovnost a rovnost na nějakou přiměřenou rovinu. Proto princip rovnosti nemůže být v efektivní antirasistické politice konstruován jako protiklad nerovnosti. Cílem musí být vytváření podmínek pro produkci a reprodukci identity různých kulturních a etnických skupin; nejen tolerance odlišnosti, ale také vytváření podmínek rovnosti šancí v přístupu ke životně důležitým zdrojům.

(Současné nepokoje ve Francii jsou učebnicovým příkladem selhání politiky založené jen na toleranci jiných kultur.)

c) Uplatnění práva jako nástroje represe vůči rasistickému násilí. Trestní právo v rukou policie a justice není efektivním prostředkem antirasistické politiky. Tvorba trestně právních norem proti rasismu vede jen k politizaci a ideologizaci trestního práva. (Viz některé případy řešené v posledních letech českými soudy.) Efektivní antirasistická politika počítá s uplatněním právních instrumentů vůči rasismu jen v oblasti prevence.

d) Antirasistický program nemůže být založen jen na popření (negaci) rasismu. Jeho úspěšnost však přímo souvisí s potíráním všech forem diskriminace lidí. Není možné vést účinnou antirasistickou politiku v situaci, kdy jsou některé skupiny lidí pronásledovány za svou sexuální orientaci, nebo své politické, náboženské přesvědčení apod.

